

IOVAN DERETIĆ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ο DOSITEJ OBRADOVIĆ ΚΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Η μελέτη της προσωπικότητας και του έργου του Σέρβου Dositej Obradović στο πλαίσιο των φιλολογικών και πολιτιστικών ρευμάτων της νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν συνιστά νεωτερισμόν. Αντιθέτως, το θέμα αυτό έχει προ πολλού εισέλθει στην σφαίρα των επιστημονικών ενδιαφερόντων των ερευνητών και ευρέως, αν και μερικώς μόνον, εξετασθή. Πολλές εργασίες αναφερόμενες στις σχέσεις μεταξύ του Dositej και των λαών και πολιτισμών της περιοχής έχουν δημοσιευθή: σχέσεις προς Ρουμάνους, Έλληνες, Βουλγάρους, Κροάτες κι Αλβανούς. Οι σχέσεις του προς τους Ρουμάνους και η επίδρασή του επί της ρουμανικής πνευματικής καλλιέργειας, υπήρξαν αντικείμενον ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Μεγάλη προσοχή απεδόθη στον Dimitrie Tichindeal, τον μεταφραστή του έργου του Dositej στην Ρουμανική, καθώς και στα φιλολογικά και εγκυκλοπαιδικά ενδιαφέροντα του μεταφραστού αυτού, από τα οποία τα περισσότερα του τα είχε διεγείρει ο Σέρβος συγγραφέας. Οι σχέσεις μεταξύ Tichindeal και Dositej έχουν ευρέως εκτεθή από τον Micro Jivcoviçi στην μονογραφία του που επιγράφεται ο *Dositej Obradović στο πλαίσιο των σερβο-ρουμανικών σχέσεων* (Βουκουρέστι, 1972). Το ίδιο θέμα έχει ερευνηθή από τους Radu Flora, Alexandru Dutu, Dorin Gamulesicu, Ileana Dorina Bulić και άλλους. Η συγκεκριμένη αυτή περίοδος έχει μελετηθή από άποψη ευρύτερην, εκείνη δηλαδή των χρόνων του ρουμανικού διαφωτισμού στο βιβλίο του D. Dorović, που φέρει τον τίτλο *Η ρουμανική λογοτεχνία κατά την περίοδο του διαφωτισμού* (Sibiu, 1945). Φαίνεται συνεπώς δύσκολο το ν' ανεύρει κανείς κάτι το νέο επί του θέματος. Όμοιον κατάσταση αντιμετωπίζει όποιος διερευνήσει τους απόηχους του έργου του Dositej στις άλλες βαλκανικές λογοτεχνίες, ιδίως στην βουλγαρική. Πάλι εδώ, τα κυριώτερα γεγονότα έχουν από μακρού καταγραφή και υποβληθή σε κατάλληλην ερμηνεία από πλευράς ιστορικής φιλολογικής κριτικής. Νεώτερα αποτελέσματα είναι δυνατόν ν' αναμένωνται μονάχα όταν αυτό το πλέγμα προβλημάτων θα προσεγγισθή κατ' άλλον τρόπο και υπό γωνία διαφορετικήν.

Μέχρι τώρα, η σχέση του Dositej προς τις άλλες βαλκανικές λογοτεχνίες έχει εξετασθή με μοναδικήν εξαίρεση την ελληνική, από την άποψη της υποδοχής του έργου και των ιδεών του Obradović εκ μέρους άλλων εθνικών λογοτεχνικών περιβαλλόντων. Υπάρχουν ωστόσο σημαντικά δεδομένα αφορώντα στην ιστορία της λογοτεχνίας, που επιτρέπουν την προσέγγιση θέματος επίσης κατ' άλλον τρόπο, εκκινώντας δηλαδή από τις φιλολογικές και πολιτιστικές προκείμενες του έργου του Dositej. Η νοτιοανατολική Ευρώπη είναι δυνατόν να θεωρηθή ως ο πνευματικός χώρος που εγέννησε τον Dosidej ως συγγραφέα και ως λόγιον. Συνεπώς, προκειμένου να εξηγηθούν τα ιστορικά αίτια της εμφάνισέως του, εκτός της εθνικής και της διεθνούς ευρωπαϊκής προοπτικής, πρέπει εξ ίσου να λαμβάνεται υπ' όψιν και η περιφερειακή βαλκανική προοπτική. Προς στήριξη παρόμοιας ερεύνης είναι δυνατόν να ευρεθούν ιδέες διεγερτικές σε πολλές επί μέρους μελέτες αφορώσες στην σχέση του Dositej Obradović προς άλλες βαλκανικές λογοτεχνίες. Αναφέρομε λ.χ. μιαν ιδέα του είδους αυτού, που περιέχεται στην μελέτη του Dorin Gamulescu, υπό τον τίτλο *Απόψεις της δραστηριότητας του D. Tichindeal* ως προς τον *D. Obradović* (*Kuzevna istorija*, αρ.33, 1976), ότι δηλαδή ο Dositej Obradović είναι ο «ο σημαντικώτερος εκπρόσωπος» του «Αιώνος των φώτων» στην νοτιοανατολική Ευρώπη, ιδέαν που εξυπονεί (α) την ύπαρξη μιας υπερεθνικής ιστοριοπολιτιστικής και με λογοτεχνικά διαφέροντα κοινωνίας και, συγκεκριμένα, (β) την ύπαρξη ομοιοτήτων ως προς τις προοδευτικές βλέψεις των αντιστοίχων λαών.

Η νοτιοανατολική Ευρώπη, ως ζώνη λογοτεχνικών δραστηριοτήτων, περιλαμβάνει κατά πρώτον τις λογοτεχνίες των ορθοδόξων λαών που την κατοικούν, ήτοι την ελληνική, την ρουμανική, την σερβική, την βουλγαρική, ενώ άλλες λογοτεχνίες, των μη ορθοδόξων λαών, όπως λ.χ. η κροατική, η αλβανική ή η τουρκική, μετέχουν αυτών από μερικές μονάχα όψεις των. Ποιά συγκεκριμένα στοιχεία συνδέουν τις λογοτεχνίες της πρώτης κατηγορίας, ποιά είναι τα δεδομένα της περιφερειακής των ενότητας που διετηρήθη επί μακρόν και των οποίων οι χαρακτηριστές είναι ακόμη διακριτοί στην καθεμιά τους; Όλες εγεννήθησαν κι ανεπτύχθησαν επί μακρόν εις τους κόλπους του βυζαντινού πολιτισμού. Όλες έχουν κοινή προέλευση από την βυζαντινή πνευματική καλλιέργεια κι από την αρχαία χριστιανική γραμματεία που μετεδόθη δια του Βυζαντίου. Εξ άλλου, οι ορθόδοξοι Σλάβοι των Βαλκανίων και οι Ρουμάνοι, μαζί με τους Σλάβους της Ανατολής μετέσχον του ίδιου γραμματειακού και γλωσσικού περιβάλλοντος, του λειτουργικού δηλαδή σλαβωνικού ιδιώματος, από τον οποίον εδημιουργήθησαν οι ποικίλες παραλλαγές μιας κοινής λογοτεχνικής γλώσσας. Μετά την υπαγωγή ωρισμένων από τις χώρες αυτές υπό τουρκικήν κυριαρχία, η λογοτεχνία τους καταγράφει μιαν παρακμή, δίχως ωστόσο ν' αποθάνει εντελώς, αλλά επιζή ολόκληρους αιώνες καλλιεργώντας τις ίδιες μορφές, την ιδίαν αντίληψη περί κόσμου και εκφραζόμενη σχεδόν στην ίδια γλώσσα, όπως κατά τον Μεσαίωνα. Ο μεγάλος Ρουμάνος ιστορικός Nicolae

Iorga εφεύρε μια εξαιρετική έκφραση για να δηλώσει συνθετικά την κατάσταση αυτή στο βιβλίο του *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο* (Βουκουρέστι, 1935). Το Βυζάντιο επέζησε της καταπτώσεώς του ως τύπος καθωρισμένος ενός πολιτισμού περιλαμβάνοντος την ελληνική πνευματική κληρονομιά, το ρωμαϊκό δίκαιο, την ορθοδοξία, μ' ό,τι αυτή συνεπαγόταν ως τέχνην και γραμματείαν, εξακολουθώντας να ζη επί περισσότερους από τέσσερεις αιώνες μετά τον πολιτικό του θάνατο, πριν σβήσει τελειωτικά στις αρχές του ιθ' αιώνας. Ό,τι ισχύει για τις ελληνικές χώρες, απ' ευθείας κληρονόμους του Βυζαντίου, ισχύει και για τους βαλκανικούς λαούς που εξελίχθηκαν στο πνευματικό του περιβάλλον σύμφωνα προς μίαν άλλην έκφραση του Ν. Iorga που περιέχεται στον τίτλο άλλου βιβλίου του: *Βυζαντινές μορφές και Βαλκανικές πραγματικότητες* (Βουκουρέστι-Παρίσι 1922).

Η επιβίωση όμως του μεσαιωνικού λογοτεχνικού προτύπου υπό συνθήκες εθνικής υποτέλειας αντιπροσωπεύει μίαν μονάχα όψη της λογοτεχνικής διαδικασίας που ανεπτύχθη στις χώρες της περιοχής αυτής από την στιγμή της απώλειας της ανεξαρτησίας των (κατά τους αιώνες ιδ' και ιε') και μέχρι της δημιουργίας των εθνικών κρατών κατά τον ιθ' αιώνα. Μια άλλη όψη της συνίσταται στην απόσβεση του προτύπου αυτού και στην δημιουργία μιας νέας λογοτεχνίας κατά το δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο. Ο ιστορικός της ελληνικής λογοτεχνίας Λίνος Πολίτης ομιλεί, εν αντιθέσει προς την άποψη περί Βυζαντίου μετά το Βυζάντιο, περί υπάρξεως ωρισμένων νεοελληνικών στοιχείων στην γραμματεία των τελευταίων αιώνων του Βυζαντίου (*Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οξφόρδη, 1973) διαπιστώνοντάς τα, κυρίως, στην γραπτή γραμματεία της δημοτικής, κατά τον όρο του Krumbacher. Μετά την πτώση του Βυζαντίου, η γραμματεία αυτή θ' αποβή η πιο δυναμική, η η πιο ικανή ν' αναπτυχθή περαιτέρω και εξ αυτής θα προέλθει η νεοελληνική λογοτεχνία. Ομοειδείς τάσεις, αν και ολιγώτερον έντονες, διαπιστώνονται και σ' άλλες λογοτεχνίες της περιοχής, στην ρουμανική των ιζ' και ιη' αιώνων, στην σερβική νοτίως της Παννονίας, κατά το τέλος του ιζ' αιώνας και κατά τον ιη' αιώνα. Ακόμη και στα ενδότερα των Βαλκανίων διαπιστώνονται σημεία ανανέωσης.

Μ' άλλους λόγους, στις λογοτεχνίες των λαών της περιοχής, επί μακρόν, μετά την απώλεια της ανεξαρτησίας των και μέχρι της δημιουργίας των νεωτέρων κρατών, παρατηρούνται φαινόμενα με ενδείξεις διαδικασίας ανάλογης, ήδη συντελεσθείσης στις λογοτεχνίες της δυτικής Ευρώπης, που σηματοδοτεί την μετάβαση από την μεσαιωνική στην νεώτερη γραμματεία. Οι μεταβολές εντός εκάστης εξ αυτών τις απομακρύνουν απ' αλλήλων. Οι μεταξύ των διαδράσεις περιορίζονται. Καθεμιά τους προσανατολίζεται του λοιπού προς άλλες πηγές, αναζητεί άλλα πρότυπα ακολουθώντας τον δικό της δρόμο, σύμφωνα προς το ιστορικό πλαίσιον, όπου αναπτύσσεται. Αν όμως ληφθούν υπ' όψιν το κοινό σημείον εκκινήσεώς των ως και οι αντίστοιχα διαμορφωθείσες παρόμοιες θεμελιώδεις ιστορικές καταστάσεις,

η αναπτυξιακή τους όδευση, παρά τις διαφορές, εμφανίζει πλείστα στοιχεία κοινά ή ανάλογα. Προκειμένου οι λογοτεχνίες αυτές να θεμελιωθούν επί νέων βάσεων, αντιμετώπιζουν προβλήματα όμοια ή παρόμοια, των οποίων ο αριθμός των δυνατοτήτων επιλύσεως είναι περιορισμένος. Διακρίνονται τρία κύρια στάδια, κοινά σ' όλους τους, τρεις σταθερές της αναπτύξεως των, κατά την περίοδο εξελίξεως των από την μεσαιωνική φάση στη νεώτερη: (α) το πρόβλημα του λογοτεχνικού γλωσσικού ιδιώματος· (β) η θέση τους ως προς την δημόδη λογοτεχνία· (γ) η σχέση του προς τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά πρότυπα.

Το πρόβλημα του γλωσσικού ιδιώματος συνίσταται στην ανάγκη αντικατάστασης της αρχαίζουσας βιβλικής γλώσσας της μεσαιωνικής γραμματείας δια μιας άλλης, νέας, θεμελιωμένης επί της γλώσσας της ομιλούμενης από τον λαό· είναι πρόβλημα κοινό όσον λογοτεχνιών εξετάζονται εδώ, αν και δεν ετέθη πάντοτε κατά τον ίδιο τρόπο: η ελληνική λογοτεχνία αντιμετώπιζε μιαν μακροχρόνια παράδοση ιδιαίτερα πλούσιας γραμματείας, η οποία τελικώς απεδείχθη εμπόδιο για μιαν λύση τελεσίδικη. Στις σλαβικές λογοτεχνίες το πρόβλημα της γλώσσας περιεπλόκη ως εκ της ιδέας της σλαβικής γλωσσικής και γραμματειακής συνέχειας, καθώς κι από το γεγονός ότι η γλώσσα της αρχαίας γραμματείας υπήρξε συγχρόνως και η επίσημη γλώσσα της Εκκλησίας. Για τους Ρουμάνους η έλξη της γλώσσας της αρχαίας γραμματείας ασκήθηκε πιο περιορισμένα, αφού επρόκειτο για γλώσσαν αλλοτρίαν. Κατά συνέπειαν, τα σχετικά προς την λογοτεχνική γλώσσα προβλήματα υπήρξαν εκασταχού αρκούντως διαφορετικά, και οι τελικές λύσεις δεν ήσαν όμοιες. Για τους Έλληνες, μολονότι το πρόβλημα ετέθη ενωρίς, δεν έχει ακόμη επιλυθή*. Ακόμη και σήμερα, όπως κατά τον Μεσαίωνα, στον δημόσιο βίο παρατηρείται το φαινόμενο της διγλωσσίας, καθαρεύουσας και δημοτικής. Στην ρουμανική λογοτεχνία η εγκατάλειψη της σλαβωνικής και η έναρξη της χρήσεως της ρουμανικής γλώσσας συνδέονται προς την ανάπτυξη εθνικής συνειδήσεως και προς την στερέωση της πίστεως της λατινικής προελεύσεως του ρουμανικού λαού. Η διαδικασία αυτή, που άρχισε εμφανώς κατά τον ιε' και έληξε τον ιζ' αιώνα, επεβραδύνθη ως εκ της πολιτικής και πολιτιστικής ελληνικής παρουσίας στις παραδουνάβιες ηγεμονίες κι από την κατισχύσαν στην Τρανσυλβανία λατινικήν γλώσσα. Στις σλαβικές λογοτεχνίες το πρόβλημα της γλώσσας περιεπλόκη ως εκ του ότι κατά τον ιη' αιώνα εγκαταλείφθη η κατά χώρας παραλλαγή της σλαβωνικής υπέρ της ρωσικής παραλλαγής· ακριβώς όμως το γεγονός αυτό επετάχυνε την εξέλιξη προς λύσεις ριζοσπαστικές. Στην σερβική λογοτεχνία ο αγώνας για μιαν νέα λογοτεχνική γλώσσα υπήρξε μακρός, ενώ στην Βουλγαρία η εξέλιξη συνετελέσθη δίχως υπερβολικά βίαιες αναταράξεις.

Εκ παραλλήλου προς την γλώσσα, η λογοτεχνία ανεκάλυπτε και την λαϊκή

* Το κείμενο αυτό του Iovan Deretić χρονολογείται από το έτος 1972, ίσως και ενωρίτερα.

(δημοτική) ποίηση, καθώς κι άλλες μορφές λαϊκής δημιουργίας. Αν και πλουσιωτάτη σ' όλους τους λαούς της περιοχής, η ποίηση αυτή ολίγα ή ουδόλως κοινά γνωρίσματα ενεφάνιζε προς την μεσαιωνική γραμματεία. Πλησιέστερα προς εμάς, η λογοτεχνία αυτή απέβη, αντιθέτως, μια από τις κύριες προϋποθέσεις της λογοτεχνικής δημιουργίας. Αν και γνωστή προηγουμένως ήδη, μονάχα κατά την εποχή του ρωμαντισμού απεδόθη σ' αυτήν πλήρης σημασία και η ίδια εξήσκηση ευρείαν επίδραση επί της λογίας ποιήσεως. Τότε συνήχθησαν οι σημαντικώτερες συλλογές δημώδους ποιήσεως: του Vuk Varadzić για τους Σέρβους, του Vasile Alessandri για τους Ρουμάνους των Besanov και Karavelov για τους Βουλγάρους κ.ά. Όλοι αυτοί οι μεγάλοι εθνικοί ποιηταί, τους οποίους ο ρωμαντισμός εχάρισε στις αντίστοιχες λογοτεχνίες, προέρχονται γενικώς από την δημώδη ποίηση ή ενεπνεύσθησαν εξ αυτής, όπως ο Διονύσιος Σολωμός και οι Njegić, Eminescu, Hristo Botev.

Η εξέλιξη των λογοτεχνών της περιοχής από τον μεσαιωνικό στον νεώτερο τύπο αρχίζει την στιγμή ακριβώς όπου θεμελιώνονται οι πρώτες επαφές των προς την Δύση. Στην Ελλάδα το φαινόμενο αυτό παρατηρήθη ήδη κατά τον Μεσαίωνα, την εποχή της λατινικής αυτοκρατορίας· στις άλλες λογοτεχνίες κατά την μεταβυζαντινή περίοδο: στην Ρουμανία, κατά τον ιζ' αιώνα. Στην Σερβία, κατά τον ιη' αι. Στην Βουλγαρία, ακόμη αργότερα. Οι δυτικές λογοτεχνίες επέδρασαν διτώς: πρώτον, κατηθύναν τις επιτόπιες λογοτεχνίες προς τις πηγές των, την δημώδη γλώσσα και λογοτεχνία· ύστερα, τους προσεπόρισαν νέες λογοτεχνικές μορφές, είτε κληροδοτηθείσες από την αρχαιότητα (δράμα, διάφορα είδη ποιήσεως) είτε αναπτυχθείσες αποκλειστικά σε χρόνους μεταγενέστερους (μυθιστόρημα, διήγημα, ποιητικά είδη πρόσφατα). Τα νέα είδη υποκατέστησαν τα παλαιότερα (αγιολογίες, κείμενα απόκρυφα, ιστοριογραφικά, ρητορικά), σημείο προφανές θεμελιώδους μεταβολής του λογοτεχνικού συστήματος.

Οι δυσχερείς ιστορικές συνθήκες επέθεσαν διάφορους χαρακτήρες στις ιστορικο-λογοτεχνικές αυτές διαδικασίες. Διεμόρφωσαν μιαν διαλείπουσαν πορεία, ακόμη και όπου οι συνθήκες ήσαν ευνοϊκώτερες. Η αναγεννώμενη, πλούσια κ' ενδιαφέρουσα λογοτεχνία στα βενετοκρατούμενα ελληνικά νησιά της Κύπρου και ιδίως της Κρήτης κατά τους αιώνες ιστ' και ιζ' άρχισε να μαραίνεται, όταν αυτά περιέπεσαν στην τουρκική κυριαρχία. Στην Μολδαβία και, κυρίως, στην Βλαχία, κατά το τέλος του ιζ' αι. και τις αρχές του ιη' αι., εσημειώθη λογοτεχνική ανάπτυξη όλως ιδιαίτερη, μεσ' από την οποία ξεπροβάλλει η ισχυρή προσωπικότητα του Dimitrie Cantemir, λογίου παραβλητού προς τους λογίους της αναγεννήσεως· μεταγενεστέρως όμως η ώθηση αυτή περιωρίσθη, η δε λογοτεχνική δραστηριότης στις παραδουνάβιες αυτές ηγεμονίες ηλαττώθη. Παρόμοια φαινόμενα απαντούν και στον γιουγκοσλαβικό πολιτιστικό χώρο σε διάφορες εποχές· μόλις οι συνθήκες απέβαιναν προσφορώτερες, η λογοτεχνική δραστηριότης ανεπτύσσετο, για να συρρικνωθή μόλις χειροτέρευαν. Λογοτεχνικές εστίες του είδους αυτού εκπηδούν

στο σύνολο σχεδόν των δαλματικών πόλεων από του ιε' αιώνας και εξής, μονάχα όμως η ελεύθερη πόλη του Dubrovnik κατώρθωσε να διατηρήσει επί αιώνες μιαν συνέχεια λογοτεχνικής δημιουργίας. Ακόμη και στις περιοχές που διατελούσαν υποτεταγμένες στους Τούρκους καταγράφονταν λογοτεχνικές αναπτύξεις μακράς ή βραχείας διάρκειας, όπως στην Σόφια κατά τον ισ' αι. η πόλη αυτή κατέστη έδρα νέου πατριαρχείου. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και η λογοτεχνική δημιουργία των φραγκισκανών μοναχών της Βοσνίας, κατά τους αιώνες ιζ' και ιη'. Καθ' όλα αυτά τα ανανεωτικά κινήματα, παράλληλα προς αναστηθέντα παλαιότερα στοιχεία, συνυπήρχαν και σπέρματα νεωτερικά που, υπό ιστορικές συνθήκες απρόσφορες, δεν κατώρθωσαν ν' αναπτυχθούν και να καρποφορήσουν. Προκειμένου να χαρακτηρίσει τις αυξομειώσεις αυτές ένας σύγχρονος Γιουγκοσλάβος μεταχειρίστηκε μιαν έκφραση του ιδιώματος των παρτιζάνων: «λογοτεχνία των ελεύθερων εδαφών».

Άλλο ουσιώδες χαρακτηριστικό των διαδικασιών αυτών είναι η περιφερειακή τους διάσταση. Οι νέες τάσεις εκδηλώνονταν συνήθως στις παράκτιες αδριατικές περιοχές της Δαλματίας, στα ελληνικά νησιά και στα ρουμανικά εδάφη, συγκεκριμένα στην Τρανσυλβανία αλλά και, ως προς τους Σέρβους, στα νότια της Παννονίας. Στο εσωτερικό των Βαλκανίων εισχωρούσαν δύσκολα και με μεγάλην καθυστέρηση. Οι λογοτεχνικές ανανέσεις ήσαν βραχύβιες, μ' αποτελέσματα πτωχότερα και συνέπειες ασήμαντες εν συγκρίσει προς ό,τι συνέβαινε στις περιφερειακές περιοχές.

Αν θεωρήσουμε τα φαινόμενα αυτά ως όψεις διάσπαρτες μιας ενιαίας ιστορικο-λογοτεχνικής διαδικασίας, της οποίας το τελικό αποτέλεσμα υπήρξε η διαμόρφωση μιας λογοτεχνίας θεμελιωμένης επί νέων βάσεων, ο αιώνας των Φώτων αναμφίβολως απέτελεσε καμπήν για την ανάπτυξή τους. Ενώ τα προηγμένα κινήματα, αν και προσανατολισμένα προς την ίδια κατεύθυνση, ήσαν χρονικώς, τοπικώς και κοινωνικώς περιορισμένα, η εποχή του διαφωτισμού υπήρξε ενρεία εθνική κίνηση, της οποίας η επίδραση, και στις λαϊκές μάζες ακόμη, απεδείχθη έντονη, οι δε συνέπειές της επί του πολιτιστικού βίου και της περαιτέρω ανάπτυξως της λογοτεχνίας απέβησαν άμεσες. Ενώ στην Δύση η κίνηση αυτή ενίσχυσεν ωρισμένες προσωπικές δημιουργίες και κατέστησε δυναμικότερες τις κοινωνικές διαδικασίες, στην νοτιοανατολική Ευρώπη εδραστηριοποίησε τις μάζες σπάζοντας μεσαιωνικές αντιλήψεις και διευκολύνοντάς τους την είσοδο στη νεώτερη ιστορία. Στην Δύση, ο διαφωτισμός προετοίμασε μιαν επανάσταση κοινωνική, όπως στην Γαλλία. Στα δικά μας χώματα προετοίμασεν απελευθερωτικές επαναστάσεις εθνικές, όπως ήσαν αρχομένου του ιη' αι. οι σερβικές εξεγέρσεις, ακολουθούμενες από τον πόλεμον υπέρ της ανεξαρτησίας της Ελλάδος και απ' όλα τα παρεμφερή κινήματα στην Ρουμανία και στην Βουλγαρία κατά την ίδια περίοδο, ως το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Στις λογοτε-

χνίες όπου επεβεβαιώθη ως κίνημα λογοτεχνικό διακεκριμένο, την σερβική, την ρουμανική, την ελληνική, ο διαφωτισμός αντιπροσωπεύει την πρώτη φάση της εθνικής αναγεννήσεως, ενώ για τους Βουλγάρους εμφανίζεται όχι τόσο ως κίνημα αυτόνομο όσον ως ουσιάδης συντελεστής μιας καθολικής αναγεννήσεως.

Σ' όλους τους πολιτισμούς της περιοχής οι ιστορικοί διεπίστωσαν πως υπάρχουν αρκετά έργα οφειλόμενα στο ρεύμα του διαφωτισμού. Από τον ελληνικό διαφωτισμό, συγκεκριμένα από τον Ευγένιο Βούλγαρη, ενεπνεύσθη ο Dosidej Obradović. Ο Βούλγαρις είναι ο κυριώτερος εκπρόσωπος του ελληνικού διαφωτισμού, και μετ' αυτόν ο μαθητής του Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο φιλόσοφος Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Δημήτριος Καταρτζής, ο οποίος χάριν «διαφωτίσεως του λαού», έγραψε στην δημοτική (όπως ο Dositej!), καθώς και ο επιφανέστερος λόγιος της εποχής, ο Αδαμάντιος Κοραής. Ως προς τους Ρουμάνους, μνημονευτεί είναι τουλάχιστον οι λόγιοι της λεγόμενης «Τρανσυλβανικής σχολής» (Samuil Micu, Petru Major, Gheorghe Sincai, Ion Budai Deleanu), ο ιστορικός I. Vacarescu, ο Leon Gheuca, που μετέφρασαν πολλά έργα απ'ευθείας από τα γαλλικά και που φιλοξένησε τον Dosidej στο Ιάσιο. Μεταξύ των Σέρβων μνημονευτεί είναι ο ίδιος ο Dositej Obradović, οι πρόδρομοί του Zaharic Orfelin και Iovan Rajić, μεταξύ δε των Βουλγάρων, ο ιστορικός Paisi Hilandarski και ο Sofronij Vracanski.

Τι άραγε καθιστά τον Dositej Obradović αντιπροσωπευτικών του ρεύματος αυτού; Προφανώς δεν υπήρξεν ούτε ο καλύτερος ούτε ο πιο βαθυστόχαστος συγγραφέας, ούτε κι ο λογιώτερος. Ό,τι τον χαρακτηρίζει ως συγγραφέα της περιοχής δεν είναι η προσωπική του αξία ούτε η σημασία του έργου του, ούτε καν η επίδραση του έργου αυτού στις άλλες λογοτεχνίες της περιοχής, αλλά το ότι ανέλαβε την ανάδειξη του πολιτιστικού αυτού χώρου, στο σύνολό του, ως προς την κοινή του μοίρα και την βαθεία του ενότητά. Εστοχάσθη και ωμίλησε περί των πνευματικών δυνατοτήτων όχι μονάχα του σερβικού λαού, αλλά κι όλων των λαών της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ενώ όλοι οι άλλοι σύγχρονοί του μεριμνούσαν ο καθένας για τον δικόν του λαό, ο Dositej μεριμνούσε για όλους.

Ο ίδιος εγνώρισε εκ του σύνεγγυς τα Βαλκάνια. Πέρα των κυρίων ευρωπαϊκών γλωσσών είχαν εκμάθει όλες τις ομιλούμενες γλώσσες της περιοχής, την ρουμανική, την ελληνική, την αλβανική και τις σλαβικές γλώσσες. Κατά τα ταξίδια του, πριν αναχωρήσει για την Ευρώπη, την Λειψία, το Παρίσι, το Λονδίνο, είχαν ευρέως επισκεφθή τα Βαλκάνια. Κυριώτεροι σταθμοί του : Το Βανάτο στην Ρουμανία, συγκεκριμένα την πόλη Timisoara, το Srem, με τα μοναστήρια του στο όρος Fruska Gora και στο Sremski Kariovci, πνευματικό κέντρο των Σέρβων, την Δαλματία, όπου, κατά μαρτυρία του ποιητή Sima Milutinović, εγνώρισε, δια μέσου των έργων του Kacic και του Reljković, την παλαιά κροατική λογοτεχνία. Επεσκέφθη την Ελλάδα, ιδιαίτερα την Κέρκυρα, διοικούμενη τότε από την Βενετία, την Κωνσταντινούπολη και την Σμύρνη, όπου εγνώρισε

τους προοδευτικούς πόθους των Νεοελλήνων, αργότερα και την Χίο, από την οποία καταγόταν η ξακουστή η φαναριώτικη οικογένεια των Μαυροκορδάτων που ανέδειξε συγγραφείς, λογίους και πρίγκιπες (ένας απόγονός της, ο Γρηγόριος Μαυροκορδάτος διετέλεσε μαθητής του Dositej στην Βιέννη κατά την δεκαετία του 1880), καθώς και την Μολδαβία και τις πόλεις της Ιάσιο και Roman, όπου εγνώρισε λογίους (καθώς ήδη ελέχθη). Οι μεγάλες πόλεις, η Τερζέστη, η Βενετία και η Βιέννη, όπου συχνά διέμεινε, είναι σημαντικές για τους λαούς των Βαλκανίων. Ο Dositej συναναστρέφεται εκεί μ' ανθρώπους της ίδιας μ' αυτόν προελεύσεως, ιδίως με Σέρβους και μ' Έλληνες. Ακόμη και κατοικώντας εκεί και προσανατολιζόμενος προς την πνευματική καλλιέργεια κι άλλων λαών, δεν έθραυσε τους δεσμούς του προς τα Βαλκάνια.

Στην εποχή του Dositej, αλλά και κατά τους προηγούμενους αιώνες, η πολιτιστική δραστηριότητα της νοτιοανατολικής Ευρώπης συγκεντρωνόταν, όπως είδαμε, στις περιφερειακές περιοχές, όπου ευρίσκοντο οι κυριότερες εστίες της. Ταξιδεύοντας ανά τον κόσμο προς αναζήτηση γνώσεων και περιοδεύοντας ανά τα Βαλκάνια, ο Dositej προσεγγίζει τις εστίες αυτές που κείνται στο περιθώριο της Βαλκανικής, εκεί όπου ανεγειρόταν το οικοδόμημα ενός νέου πνευματικού πολιτισμού. Αποστρεφόμενος την Βαλκανική ενδοχώρα και τους τόπους όπου η παράδοση υπερίσχυε του νέου. Ως παραδείγματα ενδεικτικά της αποστροφής του αναφέρονται τα ταξίδια του στο Άγιο Όρος, στην Κωνσταντινούπολη και στην Αλβανία. Από τον Άθω αποχώρησεν εσπευσμένως, μη ανεχόμενος τις παντοίες έριδες μεταξύ μοναχών. Στην Κωνσταντινούπολη δεν του άρεσαν τα πολυάριθμα καμπαναριά και οι εκκλησίες και όπου κανείς δεν ενδιαφερόταν για τ' αξιολογότερα, τα βιβλία («αν κάποιος μετέφραζε στην γλώσσα τους τον *Gil Blas* ή τον *Δον Κιχώτη*» το πνεύμα τους θα επωφελείτο περισσότερο παρά να κοιτάζουν μονάχα προς τα ουράνια»). Στην Αλβανία, βρήκε τη χώρα και τους γηγενείς της αρεσκείας του, οι μεγάλες όμως αναστατώσεις, όπου ο άνθρωπος ευχερώς κατάρθωνε (να τα χάσει), του ενέπνευσαν απέχθεια. Για τον Dositej, τυπικόν εκπρόσωπον του Διαφωτισμού, τα Βαλκάνια ήσαν το βασίλειο του ερέβους, κι όχι μονάχα επειδή κατέχονταν από τους Τούρκους αλλά και επειδή περιείχαν τα πνευματικά απομεινάρια του Βυζαντίου, του Βυζαντίου μετά το Βυζάντιον. Τα Βαλκάνια όμως αυτά ήσαν συγχρόνως κι ο χώρος που έπρεπε ν' απελευθερωθή από τον πνευματικό σκοταδισμό και οι κάτοικοί τους να μορφωθούν χάρη στις ακτίνες του λόγου και της επιστήμης. Την υπηρεσία στον τομέα αυτόν ακριβώς ο Dositej θεωρούσε πρωταρχικό καθήκον δικό του, όπως κι όλων των συγγραφέων της εποχής, των Σέρβων και των άλλων. Την στιγμή της ενάρξεως των απελευθερωτικών πολέμων της Σερβίας, ο Dositej ενήργησε, τώρα πια σταθερά κι όχι δειλά όπως άλλοτε, επί εδάφους βαλκανικού, διαβλέποντας πως αυτό θα ήταν το κυρίως πεδίο της δράσεώς του και της επιδράσεως του έργου του.

Έχοντας τόσο καλά γνωρίσει τα Βαλκάνια, ο Dositej τα περιέγραψε πιστά

κι αυθεντικά στην αυτοβιογραφία του και σ' άλλα του έργα. Υπήρξεν ικανός να ταυτισθή προς όλους τους λαούς της περιοχής, ν' αντιληφθῇ και να εκφράσει τις πολιτιστικές των ανάγκες. Ίδου μερικά παραδείγματα: Στους αρχικούς στίχους της διακηρύξεώς του, που διέπεται από το πνεύμα του Διαφωτισμού και τιτλοφορείται *Επιστολή προς Χαράλαμπον*, επαινεί δοξαστικώς τον αυτοκράτορα Ιωσήφ Β', ο οποίος δια των μεταρρυθμίσεών του, παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στην παιδεία όχι μονάχα στις «θυγατέρες», δηλαδή στον γυναικείο πληθυσμό της Σερβίας, αλλά και της Βλαχίας και της Ουγγαρίας, και μνημονεύει τσόν των Βουλγάρων όσον και των Ελλήνων. Πολλαχού κάνει λόγον περί των προοδευτικών προοπτικών ορισμένων λαών της Βαλκανικής. Περισσότερο μελετά τους Έλληνες, λαό παραδειγματικόν. Στην τέταρτην επιστολή του Β' μέρους του έργου του *Βίος και συμβάντα*, η οποία αναφέρεται στην παραμονή του στην Σμύρνη, ρίχνει ένα φευγαλέο βλέμμα στις τύχες της ελληνικής πνευματικής καλλιέργειας μετά την Άλωση, ως καλός γνώστης των ελληνικών πραγμάτων. Επανειλημμένως έφερε σε Σέρβους και σ' άλλους λαούς το παράδειγμα των Ελλήνων τονίζοντας πως οι Έλληνες που, στο παρελθόν, είχαν καλλιεργήσει την Ευρώπη ολόκληρη, τώρα οι ίδιοι διδάσκονται απ' αυτήν. Στοχάστηκεν επίσης επί των πνευματικών αναγκών άλλων λαών της Βαλκανικής. Στο τέλος της πέμπτης επιστολής, αναφερόμενης στην διαμονή του στην Αλβανία, εκφέρει την υπόθεση πως, «μακροπροθέσμως, ο αλβανικός λαός θα διαθέτει και βιβλία στην γλώσσα του, γραμμένα στην κυριλλική γραφή, όπως άλλωστε, κι ο ρουμανικός λαός», υποδεικνύοντας μάλιστα τεχνικές προτάσεις για την χρήση του κυριλλικού αλφαβήτου για την απόδοση ήχων της αλβανικής. Εκτός του ζητήματος της διαδόσεως της κυριλλικής γραφής, ευεξήγητου ως προς τον Dositej, Σέρβο και Σλάβο, το σημαντικό έγκειται στ' ότι, ο ίδιος, εδώ, καθώς κι αλλού, ομιλεί περί της ανάγκης συγγραφής βιβλίων σε γλώσσαν καθαρεύουσαν. Εκτιμά πως το πρώτιστο καθήκον παντός καλλιεργημένου συνίσταται στην ικανοποίηση της ανάγκης αυτής, χάριν της πολιτιστικής αναγεννήσεως των λαών της Βαλκανικής, της απελευθερώσεώς των από τον σκοταδισμό και την αμάθεια. Συχνά υπογράμμιζε πως δίχως την απελευθέρωση αυτήν, που πρέπει να πραγματοποιηθή μονάχα δια της πνευματικής καλλιέργειας, της παιδείας του λαού, στην οποίαν επίστευε ακραδάντως, η μελλοντική απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό δεν θα καταστή πλήρη. Άνευ παιδείας η ελευθερία οσονούπω αποβαίνει το αντίθετό της. Οπαδός ενθουσιώδους της παιδείας, ο Dositej ευχόταν τα φώτα της επιστήμης ν' ακτινοβολήσουν όχι μονάχα στον λαόν του, αλλά και στους γειτονικούς του λαούς, αφού όλοι διατελούσαν υπό καθεστώς παρόμοιον. Όλοι τους ανέμεναν από το μέλλον ό,τι το παρόν αδυνατούσε να τους προσφέρει. Στα βιβλία του, ο Dositej Obradović απευθυνόταν προς όλους τους λαούς, γι' αυτό και το έργο του είχε άμεσην απήχηση σ' αυτούς.

